

Een nieuwe utopie?

Hans Oversloot bespreekt:

Ewald Engelen, *Economisch burgerschap in de onderneming. Een oefening in concreet utopisme*, Amsterdam: Thela Thesis, 2000.

Ewald Engelen heeft een bewonderenswaardig, misschien belangrijk, maar bij wijlen ook wat irritant proefschrift geschreven. Bewonderenswaardig is *Economisch burgerschap in de onderneming: Een oefening in concreet utopisme*, onder meer waar het een overzicht geeft van de gevolgen van de pogingen tot introductie van 'volkskapitalisme' in het Verenigd Koninkrijk, het de lotgevallen van de Zweedse werknemersfondsen beschrijft, en de inrichting en de werking van medezeggenschap binnen de onderneming in Duitsland behandelt. Wij zijn, na hoofdstuk 2, bijgepraat over meer recente ontwikkelingen in de bedrijfskundige literatuur. Het boek biedt een goed beeld van de inrichting van het Nederlandse pensioen-

stelsel. Engelens proefschrift kan heel goed dienen ter vervanging van heel veel literatuur die gaat over wat, modicus, *corporate governance* heet. Maar Engelen wil teveel tegelijk en de compositie van zijn boek lijdt daaronder. De auteur wil niet volstaan met een 'oefening in concreet utopisme', maar probeert (eerst) ook nog de 'kunde' van de politieke theorie te ijken. De politieke theorie is een 'open *pro-theorie* die meerdere theoretische aanzetten – en de uitkomsten van daarin verricht empirisch onderzoek – gebruikt om realistische transformatiepaden te identificeren die de lange termijn-doelstellingen van een duurzaam, liberaal en vooral democratisch socialisme bereikbaar kunnen maken' (p. 5). 'De pro-theoretische uitgangspunten van de politieke theorie die hier wordt voorgestaan', zet Engelen zijn *credo* voort, 'zijn een gelaagd, niet-deterministisch en niet-reductionistisch model van de sociale werkelijkheid, normatief pluralisme en institutioneel pluralisme en een interventiestrate-

gie die zich het beste laat betitelen als *concreet utopisme*'. Engelens kronkelend proza doet ook de geëfende lezer regelmatig naar adem happen. Als u van het vorige en het volgende citaat schrikt hebt u aan het boek een hele dobber. 'Politieke *theorie* verschilt daarin van politieke *filosofie*', legde Engelen eerder uit, 'dat zij de theoretische aandacht verschuift van het niveau van beginselen en principes naar dat van instituties en praktijken. Zij beschouwt zichzelf expliciet als brug tussen de moraaltheoretische analyse van de politieke filosofie en de verklarende en beschrijvende activiteiten van de sociale wetenschappen.' (p. 4). Engelens kritiek op de institutionele 'onbepaaldheid' van veel politieke filosofie deel ik, maar waarom het doel van de politieke theorie in 'duurzaam, liberaal en vooral democratisch socialisme' moet zijn, gelegen begrijp ik niet. Misschien deel ik dit ideaal, maar ik zie niet in waarom de politieke theorie 'naar haar aard' op dit doel gericht is. Meer in het alge-

B O E K E N

meen zijn de introductie en hoofdstuk 1 (Economisch burgerschap) alles behalve gemakkelijke leestof; Engelen schrijft wel Nederlands, maar zijn stijl is academisch Duits.

Wat is de 'inzet' van Engelen's studie? Hij wil concreet utopisme bedrijven, dat 'gecoördineerde en cumulatieve maar incrementele institutionele wijzigingen voorstaat', die individuen in staat moeten stellen hun individuele lot in eigen hand te nemen. Iedere vorm van staatspaternalisme wijst hij af. 'Het individu moet de ultieme rechter zijn in eigen aangelegenheden' (p. 1).

Engelen wil zich per se niet bezondigen aan het 'hiërarchische staatspaternalisme' van socialistische blauwdrukken. Bij hiërarchisch staatspaternalisme kan ik mij veel voorstellen. Ik heb meer moeite mij een voorstelling te maken van wat het bekend 'de ultieme rechter te zijn in eigen aangelegenheden' en Engelen helpt mij daar in zijn boek te weinig bij. Het is ook een opmerkelijke uitspraak, omdat Engelen verderop in dit boek, en eerder al in zijn *De mythe van de markt* (1995), duidelijk maakt het *zelf* en het *individu* toch vooral als een relationeel begrip te beschouwen, waarvan de aard en de karakteristieken onmogelijk los gezien kunnen worden van de cultuur, van de instituties, waarin zij worden 'gemaakt'. Bescheidener, maar nog ambitieus genoeg, zoekt Engelen meer concreet naar mogelijkheden voor uitbreiding van de zeggenschap van burgers over activiteiten in en van (particuliere) bedrijven, waarbij hij die zeggenschap niet beperkt wil zien tot

eigenaren, maar tot een groter aantal bij de activiteiten van die ondernemingen betrokkenen.

Het boek is, na de introductie en hoofdstuk 1, opgedeeld in vier delen: deel I gaat over Economisch burgerschap op de werkvloer, deel II over Economisch burgerschap en ondernemingsbestuur, deel III gaat over Economisch burgerschap en medezeggenschapsrechten, en deel IV over Economisch burgerschap en marktrechten. Hij formuleert een conclusie met vuistregels en aanbevelingen en ontwikkelt, als toegift, in een appendix, ideeën over een Nationaal fonds voor economische herstructurering.

Politieke theorie

Engelen's nauwgezette studie van eerdere pogingen om zeggenschapsrechten van burgers uit te breiden tot in de onderneming past precies in zijn streven politieke theorie te bedrijven in plaats van politieke filosofie. Wat zijn, concreet, de gevolgen geweest van Thatchers verklaarde streven naar Volkskapitalisme? Is dat een weg naar vestiging van economisch burgerschap? Nee, althans de auteur legt uit waarom dat volkskapitalisme niet heeft opgeleverd wat de Engelse regering zei ervan te verwachten. Waarom zijn de Zweedse ondernemingsfondsen geen succes geworden? Zouden deze, in gewijzigde vorm, toch iets 'voor ons' kunnen zijn? Zouden de Nederlandse ondernemingsraden niet naar Duits model kunnen worden heringericht? Ja, zegt Engelen, dat zou een stap voorwaarts zijn, en hij maakt duidelijk waarom.

Engelen presenteert ander-

zijds, in deel IV, ook een kritische analyse van het werk van twee politiek filosofen, van de analytisch marxist John Roemer en van Roberto Unger. Engelen wijst Roemers marktsocialistisch project als utopisch van de hand. Roemers basisidee was een voor alle burgers toegankelijker markt te creëren voor eigendomstitels die recht geven op ondernemingswinsten. Iedere burger krijgt bij het bereiken van de meerderjarigheid een gelijk aantal betalings-eenheden die zijn bestemd voor de aankoop van aandelen. Bij overlijden vallen de aandelen terug aan de centrale overheid. Duurzame ongelijkheid wordt zo vermeden. Naast een ongelijk arbeidsinkomen ontvangen burgers dus (initieel) gelijke vermogensrechten plus de daaraan gekoppelde zeggenschapsmogelijkheden via de aandeelhoudersvergadering. (p. 161) Volgens Engelen is Roemer er wel in geslaagd aan te tonen dat socialistische herverdeling verenigbaar is met efficiënte marktallocatie, maar schiet Roemer tekort bij het beantwoorden van 'realistische vragen'. Want wie zijn bij dit project de winnaars en de verliezers, hoe groot zijn de overgangskosten, en wie zou dit project moeten dragen? Engelen oordeelt hard: 'Roemer toont bitter weinig belangstelling voor de concrete noden van uitgebuiten en gemarginaliseerden die in de socialistische traditie van oudsher centraal staan.' (p. 167) Roemers marktsocialisme is volgens Engelen 'niet van hier'.

Roberto Unger wordt door Engelen een super-liberaal genoemd (p. 159) Mij leek het soort

B O E K E N

regiem waarvoor Unger pleitte, en de manier om die 'utopische toestand' te bereiken, altijd meer gelijkens te vertonen met mischien wel de kortse definitie van Stalinisme: permanente totale reorganisatie. 'Evenals Roemer', schrijft Engelen, 'ziet Unger zich geconfronteerd met een allocatieprobleem. Anders dan bij Roemer wordt het allocatieprobleem van Unger niet veroorzaakt door een omwisselverbod maar juist door een onteigeningsgebod. In feite stellen Roemers marktrechten dat iedere burger gedurende het gehele bestaan over hetzelfde pakket vermogensrechten kan beschikken. Die rechten verschillen alleen daarin van liberale eigendomstitels dat zij geen overdrachtsrechten bevatten. Ungers marktrechten daarentegen geven alle burgers tijdelijk toegang tot delen van het maatschappelijk vermogen, die zij – afgezien van verstrekkingsvoorwaarden – gedurende de overeengekomen periode naar eigen goeddunken kunnen aanwenden voor productief gebruik'. (pp. 171-2)

Super-liberaal of stalinistisch, misschien verschillen onze oordelen over Ungers project niet eens zoveel, gelet op wat Engelen zegt over Ungers politieke democratie: 'Ungers politieke democratie is gebaseerd op het principe van vrijwel onbeperkte bestuurlijke bevoegdheden die zijn omgeven met de eis van onmiddellijke electorale raadpleging in geval van stremmingen, teneinde

de kloof tussen 'revolutionaire politiek' en alledaagse routine te overbruggen.' (p. 188)

We moeten aannemen dat Roemer en Unger volgens Engelen opvatting de politiek filosofen zijn die nog het meest hoopvolle perspectief leken te bieden op vestiging van een samenleving waarin (ook) economisch burgerschap is gerealiseerd. Maar beiden falen om een of meer redenen: ofwel de weg naar die 'betere samenleving' is onbegaanbaar, ofwel de overgang is te kostbaar, ofwel aan die nieuwe samenleving mankeert zoveel (oude problemen misschien opgelost, maar nieuwe geschapen), dat we er maar geen reclame voor moeten maken.

Engelen pleit opnieuw voor een incrementele strategie, waarbij het 'einddoel' niet in detail hoeft te worden vastgesteld en waarbij ook organisaties en instituties te bedenken zijn die het project tot het hunne zouden willen maken. Maar ook die weg is niet gemakkelijk. Omdat de concrete projecten die (elders) zijn ondernomen niet zonder problemen zijn gebleken, en omdat, zou je kunnen zeggen, Engelen eigenlijk 'iedereen mee wil krijgen' voor die plannen. Wars van hiërarchisch paternalisme wil hij wel bij wet regelen, maar niets bij wet forceren en doet hij zijn best te bedenken of zijn concrete voorstellen, als zij steun mochten ontvangen, niet tegelijkertijd ook georganiseerd verzet zullen op-

roepen.

In *Economisch burgerschap herken je de auteur van De mythe van de markt*, maar er is ook een verschil. *De mythe van de markt* was een geschiedt tegen de stroom in. Polemisch betekent niet, ik zeg het er maar bij, ondoordacht of slecht onderbouwd. In *Economisch burgerschap* is Engelen politiek filosoof van de polder: behoedzaam in zijn voorstellen en consensus gericht. En als een traditionele sociaal-democraat heeft hij zijn hoop gevestigd op de vakbeweging als de organisatie die het streven naar economisch burgerschap zal (moeten) dragen. Heel veel hoop lijkt hij overigens ook in die vakbeweging niet te stellen, ondanks of juist vanwege zijn uitgesproken realisme.

Een personen- en zakenregister ontbreken helaas. Ook dit is irritant in een proefschrift dat te veel bevat om op te noemen; het helpt je niet om wat je interessant, belangrijk en zelfs bewonderenswaardig vond ook terug te vinden.

HANS OVERSLOOT
verbonden aan het Departement
Politieke Wetenschap en het
Instituut voor Oost-Europees
Recht en Ruslandkunde van de
Universiteit Leiden

* Inmiddels is er ook een ingekorte en bewerkte versie van dit proefschrift verschenen: Ewald Engelen, *De burger en de onderneming. Wie heeft toegang tot de vergadertafel?*, Nederlands Participatie Instituut/Thela Thesis, 2000

